

Ewelina Iwona Rytelewska

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0000-0002-7631-6701

ewerytelewska@gmail.com

Prawne i polityczne aspekty przemieszczeń ludności polskiej z ZSRR do Polski w latach 1955–1959

Zmiany w systemie politycznym Polski ludowej po 1952 r., szczególnie jego polityki zewnętrznej, w której dostrzegano polityczny i narodowy bezsens dalszego pobytu licznej grupy obywateli polskich poza granicami kraju oraz nacistki środowisk emigracyjnych i ludności polskiej tam pozostałej w wyniku represji za swą patriotyczną postawę i krzewienie tradycji narodowych¹, przyczyniły się do organizacji drugiej fali przemieszczeń z byłych terenów Związku Radzieckiego.

Pomimo oficjalnego zakończenia pierwszej fali przemieszczeń ludności polskiej w kwietniu 1947 r., znaczna liczba ludności polskiej pozostała z różnych względów politycznych, społecznych, kulturowych, wyznaniowych, osobistych i innych bliżej nieokreślonych przyczyn na rozległych terenach Związku Radzieckiego². Potwierdzeniem tego stanu jest wskazanie na początku 1947 r. pracowników Głównego Urzędu Pełnomocnika Rządu do Spraw Repatriacji na konieczności przedłużenia polsko-radzieckiego układu o ewakuacji ludności polskiej. W przedłożonym ministrowi Zygmuntovi Modzelewskiemu materiale proponowano umożliwienie powrotu do Polski następującym grupom: 1) ludności polskiej pozostającej jeszcze w ZSRR, która nie zdążyła się repa-

---

¹ Zob. Archiwum Akt Nowych (dalej jako AAN), Zespół Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej (dalej jako KC PPR), sygn. akt 295/VII-76, k. 5–10. W informacji Wydziału Zagranicznego KC PPR z 1948 r. z klauzulą „ściśle tajne” czytamy: „Jasne jest, że ci wszyscy, którzy mają swoje matki, żony lub dzieci w ZSRR, nigdy o nich nie zapomną i długie lata będą interweniować we wszystkich możliwych urzędach dopóki nie znajdą się ze swoimi rodzinami. Zrozpaczeni kilkuletnią rozłąką ze swoimi bliskimi, opowiadają o swych żalach w miastach, miasteczkach i wsiach, w pociągach autobusach i tramwajach, poważnie szkodząc zbliżeniu polsko-radzieckiemu. Wobec takiego stanu rzeczy uważamy, że niezbędnym jest specjalne zainteresowanie się sprawą repatriacji przez kierownictwo naszej Partii”. Podania obywateli polskich o umożliwienie powrotów po zakończeniu przemieszczeń w 1949 r. nieustannie napływały do Ambasady PRL w Moskwie.

² Por. *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. 9, Warszawa 1974, s. 478.

triować w określonym terminie od niej niezależnym; 2) Polakom z polskich terenów zachodnich, włączonych w 1939 r. do Rzeszy, następnie wcielonych do Wehrmachtu, znajdujących się w niewoli radzieckiej; 3) internowanym przez władze radzieckie z terenów polskich w latach 1944–1945³.

W tajnym piśmie zawierającym orientacyjne liczby Polaków pozostałych w ZSRR po zakończeniu repatriacji i przesiedleń do Wiaczesława M. Mołotowa z 26 lutego 1947 r. podano liczbę Polaków, którzy jeszcze nie wyjechali do ojczyzny – 677 800 osób⁴. Sytuacja ta jest potwierdzeniem faktu, że układy dotyczące przemieszczeń w latach 1944–1947 nie zostały w pełni zrealizowane. Nie objęły one obywateli polskich wywożonych do ZSRR w ramach represji lat 1939–1941 i 1944–1945. Ta znacząca liczba pozostających tam obywateli polskich nie była bez znaczenia i przemawiała jednoznacznie za organizacją kolejnych etapów powrotów do ziemi ojczystej.

Powrót do ojczyzny – opuszczonej wcześniej z różnych przyczyn – oraz pragnienie życia we własnym kraju stanowiły zapewne największą i podstawową siłę napędową repatriacji. Rozpowszechniona po 1955 r. skala powrotów wymagała stworzenia przez państwo polskie konkretnych fundamentalnych ram opieki legislacyjnej, organizacyjnej i logistycznej nad powracającymi. Celem opracowania jest przedstawienie elementarnych ram opieki prawnej nad repatriantami z uwzględnieniem polityki przemieszczeń oraz wykazanie znaczenia wydanych przepisów prawnych i wykonawczych w złożonym procesie powrotów do kraju dla zapewnienia przyzwoitych warunków aklimatyzacji i życia w opuszczonej wcześniej z różnych przyczyn ojczyźnie.

Zasadnicze znaczenie przemieszczeń ludności wiązało się z przemianami narodowymi, politycznymi i społecznymi, które dokonały się po 1952 r., kiedy to Sejm uchwalił Konstytucję Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej⁵. Spowodowało to wiele zmian w dotychczasowym systemie politycznym państwa polskiego.

Śmierć Józefa Stalina w 1953 r. zapoczątkowała zmiany w politycznym systemie radzieckim, a od końca 1955 r. także w polskim. Zmiana ta spowodowała wymianę ekipy rządzącej i zyskała poparcie społeczeństwa polskiego.

³ K. Kersten, *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej. Studium historyczne*, Wrocław 1974, s. 227.

⁴ Zob. GARF, f. P-9401, op. 2, d. 173, l. 120–121, cyt. za: S. Ciesielski (oprac.), *Przesiedlenie Ludności Polskiej z Kresów Wschodnich do Polski 1944–1947*, Warszawa 1999, s. 413–414. W piśmie podano, że Polacy, którzy jeszcze nie wyjechali do ojczyzny, to: „I. Repatrianci objęci porozumieniami o repatriacji z republikami radzieckimi; z USRR 75000, z BSRR 300000, z LSRR 165000, z Litwy Kowieńskiej 60000, Karaimi i Tatarzy 1500. II. Repatrianci objęci porozumieniem z 6 lipca 1945 roku 13800. III. Internowani 17000. IV. Specjalni przesiedleńcy 10000. V. Skazani przez sądy 12000. VI. Jeńcy wojenni 3000. VII. Internowani folksdojczje (rdzenni mieszkańcy ziem zachodnich). Ogółem 677 800 osób narodowości polskiej”.

⁵ Zob. F. Siemieński, *Źródła prawa w świetle konstytucji PRL*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1978, t. 40 z. 3, s. 1–19. Konstytucja z dnia 22 lipca 1952 r. nie zawierała źródeł powszechnie obowiązującego prawa, lecz wskazywała na rozporządzenia i uchwały Rady Ministrów jako akty wykonawcze (art. 32 pkt 8).

W tym samym czasie liczba podań o umożliwienie powrotu do kraju w Ambasadzie Polskiej w Moskwie i w Konsulacie Polskim w Kijowie rosła. Wynikało to częściowo z tzw. woroszyłowskiej amnestii ogłoszonej 27 marca 1953 r. ZSRR, jak i też z zakończenia terminu kary wielu Polaków aresztowanych w latach 1944–1945. Według danych sowieckich w obozach i więzieniach ogółem w czerwcu 1945 roku przebywało 25 047 osób narodowości polskiej, w tym: w obozach dla internowanych – 12 280 osób, 9185 osób – w obozach kontrolno-filtracyjnych w których przetrzymywano głównie żołnierzy różnych formacji konspiracyjnych, dezertów i uchylających się od poboru, 2285 osób – w poprawczych obozach pracy, 1297 osób – w więzieniach frontowych, ponadto 3273 osób – w obozach jenieckich (Polaków, którzy służyli w niemieckiej armii) oraz 7202 osoby – w batalionach roboczych Polaków „zmobilizowanych na Śląsku niemieckim”⁶.

Przedstawione dane są sprzeczne z danymi Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych (ros. *Narodnyj Komitet Wnutriennych Dieł*, dalej jako NKWD), a następnie radzieckiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (dalej jako MWD)⁷, gdzie podano, że stan więźniów polskich w obozach Gułag na dzień 1 stycznia: 1945 r. wynosił 8306 osób, w 1946 r. – 13 356, w 1947 r. – 16 137⁸.

W okresie poprzedzającym kolejną umowę dotyczącą powrotów pozostałych obywateli polskich do kraju w wyniku starań strony polskiej, mimo wielu utrudnień, powracali obywatele polscy. Wynika to z danych Ministerstwa Spraw Zagranicznych (dalej jako MSZ), w których podano, że w latach 1950–1952, na podstawie sowieckich paszportów i w ramach łączenia rodzin do kraju z terenów ZSRR powróciło ok. 1600 osób, a w 1954 r. – ok. 400 osób⁹. Potwierdzeniem zapoczątkowania powrotów ludności polskiej jest uchwała Rady Ministrów ZSRR z dnia 6 marca 1951 r. o uwolnieniu z obozów MWD interno-

---

⁶ Por. N.F. Bugaj, *Specjalnateczka Stalina: deportacje i reemigracja Polaków*, „Zeszyty Historyczne” 1994, s. 120–121. W literaturze spotykamy też określenie ITK – ros. *isprawitielno-trudowej kolonny* – kolonie pracy poprawczej, podporządkowane Głównemu Zarządowi Obozów i Kolonii Roboczych NKWD.

⁷ 15 marca 1946 r. dokonano zmiany nazwy organów rządowych ZSRR i republik związkowych, wprowadzając zamiast nazwy Rada Komisarzy Ludowych nazwę Rada Ministrów, a zamiast Komisariatów Ludowych – Ministerstwa. W miejsce NKWD powołano Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (MWD), a w miejsce Ludowego Komisariatu Bezpieczeństwa Państwowego (NKGB) powstało Ministerstwo Bezpieczeństwa Państwowego (MGB).

⁸ Zob. W.N. Ziemskow, *GUŁAG (istoriko-socjologiczeskij aspekt)*, „Socjologiczeskije issledowania” 1991, nr 6, tab. 11, s. 26. Strona sowiecka pominęła całkowicie skazanych za przestępstwa pospolite oraz osoby deportowane w latach 1939–1941 i w roku 1944.

⁹ Zob. Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych (dalej jako AMSZ), Zespół 7, Departament I, t. 72, 80 i 82, cyt. za: A. Paczkowski (oprac.), *Powrót żołnierzy AK z sowieckich łagrów*, Warszawa 1995, s. 14–15, 37. Do lipca 1952 r. z ZSRR przyjechało 787 dzieci. Po śmierci J. Stalina i po interwencji B. Bieruta w 1953 r. do kraju powróciła 9 stycznia 1954 r. grupa Polaków objętych amnestią, licząca 358 osób, w tym 4 dzieci. Na s. 37 przedstawiono uchwałę Rady Ministrów ZSRR z 6 marca 1951 r. o uwolnieniu z obozów MWD ZSRR 260 osób, internowanych i wziętych do niewoli na terytorium Polski.

wanych i wziętych do niewoli na terytorium Polski 260 osób, a we wrześniu – 48 osób¹⁰.

Wprowadzane wówczas stopniowe zmiany w polityce stosunków polsko-radzieckich zdecydowały, że już w lutym 1954 r. polskie Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego powiadomiło wojewódzkie i powiatowe urzędy bezpieczeństwa o możliwości napływu repatriantów ze Związku Radzieckiego¹¹. Przedstawione w opracowaniu liczby świadczą o znacznym zainteresowaniu powrotami do PRL osób, które znalazły się na terytorium ZSRR z różnych powodów, a pragnęły powrotu do ojczyzny. Według danych wynikających z Biuletynu Informacyjnego o Repatriacji intensywność powrotu ludności polskiej do kraju miała tendencję wzrostową. Indywidualnie w 1953 r. powróciło 1096 osób, 1954 r. – 2017 osób, a do października 1955 r. – aż 6429 osób¹².

Stale wzrastająca liczba powracających była siłą napędową działań wymuszających i ponagających strony rządowe do ostatecznego zajęcia się sprawą przemieszczeń ludności polskiej z terenów byłego ZSRR do Polski.

Niepodważalną zmianę sytuacji w zakresie powrotów obywateli polskich do kraju spowodowała nota w sprawie repatriacji z 6 maja 1955 r., wręczona Nikicie Chruszczowowi przez Bolesława Bieruta wraz z listami Ambasady Polskiej w Moskwie, zawierającymi 9 tys. nazwisk osób przebywających na terytorium Związku Radzieckiego. Już 27 sierpnia strona radziecka wyraziła zgodę na ewakuację, natomiast jesienią tego roku zbiorowymi transportami kolejowymi do Polski przyjechało 8838 osób¹³. W istocie był to rezultat wielu

---

¹⁰ A. Paczkowski (oprac.), op. cit., s. 37 i 73. Przedstawione tam uchwały nr 684 (ss. 343) i 3464 (ss. 1608) zobowiązywały MID ZSRR i MWD ZSRR do porozumienia z rządem PRL co do przekazania Polsce obywateli polskich internowanych i wziętych do niewoli na terytorium Polski w tamtym okresie.

¹¹ Ibidem, s. 15. Zapewniano, że 9 letni okres pobytu w obozach pracy ZSRR wpłynął na „powracających” wychowawczo, wielu z nich zmieniło światopogląd, stosunek do ZSRR i Polski ludowej. Minister BP zapowiadał jednocześnie przesłanie „wskazówek dotyczących operacyjnych przedsięwzięć zabezpieczających stałą obserwację wymienionego elementu”. Po ogłoszeniu amnestii tzw. woroszyłowskiej 27 marca 1953 r. uwalniano więźniów polskich z wyrokami 5-letnimi. Po amnestii z 24 kwietnia 1954 r. zwalniano większość osądzonych za zdradę ojczyzny, a po amnestii 14 września 1956 r. uwalniano innych przetrzymywanych w sowieckich więzieniach i miejscach odosobnienia. Szerzej: M. Ruchniewicz, *Repatriacja ludności polskiej z ZSRR 1955–1959*, Warszawa 2000, s. 70.

¹² Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej jako AIPN) w Warszawie 01265/821, sprawozdania Biura Pełnomocnika Rządu ds. Repatriacji 1956–1958, k. 6. Zob. M. Ruchniewicz, *Tzw. repatriacja ludności polskiej z ZSRR w latach 1955–1959*, „Dzieje Najnowsze” 1999, R. 31, z. 2, s. 171–177.

¹³ B. Kącka, S. Stępka, *Repatriacja ludności polskiej z ZSRR 1955–1959. Wybór dokumentów*, Warszawa 1994, s. 59–69. Lista więźniów tworzona była na podstawie listów osób, rodzin skazanych i więźniów skierowanych do Ambasady Polskiej. Zob. AMSZ, Zespół 7, Departament I, t. 81, cyt. za: A. Paczkowski (oprac.), op. cit., s. 16. Pierwsze zbiorowe transporty ruszyły już w październiku po zawarciu porozumień dotyczących przemieszczeń. Wśród powracających było kilka tysięcy więźniów, głównie żołnierzy polskiej konspiracji aresztowanych w latach 1944–1945. Część z tych osób powróciła do Polski indywidualnie.

nacisków na władze sowieckie polskich organizacji rządowych, środowisk emigracyjnych, które wskazując na pomijanie sprawy przemieszczeń Polaków z terenów byłego ZSRR, po części wymogły na rządach obu państw powrót obywateli polskich do ojczyzny.

W kwietniu 1955 r. Rada Ministrów ZSRR wydała uchwałę o repatriacji obywateli krajów demokracji ludowej. Na tej podstawie minister MWD Siergiej Krugłow zobowiązał wszystkich w dniu 23 maja 1955 r. do przedstawienia informacji o przebywających na zesłaniu obywatelach polskich i o osobach narodowości polskiej i żydowskiej z liczby obywateli ZSRR, które nie wykorzystywały prawa do ewakuacji zgodnie z radziecko-polskim porozumieniem z 6 lipca 1945 r.¹⁴

Rozpoczęcie działań lokalnych władz radzieckich w zakresie spisu osób przewidywanych do przemieszczeń wskrzesiło nadzieję w środowiskach polskich na terytorium byłego ZSRR, wynikiem czego był ogrom korespondencji napływającej do polskiej ambasady w Moskwie i konsulatu w Kijowie. Listy te potwierdzały fakt rejestracji byłych obywateli polskich na wyjazd do Polski. W wielu też przypadkach zawierały informację o problemach związanych z poświadczaniem obywatelstwa polskiego oraz odnosiły się do kwestii narodowości polskiej. Lawinowy napływ próśb o pilną interwencję strony polskiej w związku z kwestionowaniem przez stronę radziecką narodowości i obywatelstwa polskiego oraz podania terminów repatriacji potwierdzały pilną potrzebę pomocy i natychmiastowych zmian w tym zakresie. Ambasada polska знаła jednak tylko kwestię planów dotyczących przemieszczeń. Strona radziecka nie poinformowała wówczas jeszcze strony polskiej o przepisach i samej operacji w zakresie repatriacji¹⁵. Do Polski w pierwszej kolejności wysyłano

¹⁴ Rozkaz nr 00205 MWD ZSRR, w sprawie repatriacji obywateli krajów demokracji ludowej, znajdujących się w miejscach zesłania, Centralne Archiwum Wojskowe (dalej jako CAW), kolekcja akt rosyjskich, sygn. 174, s. 4–5. Notatka z rozmowy telefonicznej z I sekretarzem Ambasady ZSRR w Warszawie, A. Kolaskinem z 29 czerwca 1955 r., AMSZ, z. 7, t. 84, s. 11, cyt. za: M. Ruchniewicz, *Repatriacja ludności...*, s. 86–87. Minister podkreślił, że sprawy repatriacyjne pozostających osób, które nie skorzystały z umowy z lipca 1945 r., mają być nadal załatwiane zgodnie z trybem przewidzianym dla obywateli ZSRR. Rejestrowano tylko represjonowanych, a stronę polską o tych decyzjach powiadomiono w ostatniej dekadzie czerwca 1955 r. Pierwszy sekretarz Ambasady Radzieckiej w Polsce poinformował, że władze radzieckie wydały stosowne zarządzenie w sprawie powrotu do Polski obywateli polskich zwolnionych w ZSRR z miejsc odosobnienia.

¹⁵ B. Kačka, S. Stępka, op. cit., s. 36. Błędne zapisy w dokumentach wydawanych na Litwie i na Białorusi zaraz po wojnie, gdzie wpisywano narodowość np. litewską, białoruską, były przyczyną nierejestrowania na listach wyjazdowych do Polski. Powodowało to wiele trudności wyjazdowych, osobom ubiegającym się o wyjazd szczególnie w późniejszym okresie. Zob. AAN, KC PZPR, sygn. akt 231/V-273, k. 22. W piśmie sekretarza Ambasady w Moskwie P. Motruka do dyrektora konsularnego w MSZ L. Szybka z 1 sierpnia 1955 r. czytamy: „Sytuacja Polaków objętych rejestracją stawała się dramatyczna, szczególnie w obliczu nadejścia zimy, gdyż licząc na szybki wyjazd, wyprzedali oni swój dobytek”. MSZ nakazywało w takich przypadkach odpowiadać, że „ambasada nie otrzymała żadnych zarządzeń dotyczących terminów repatriacji, ale skoro władze radzieckie polecają wypełniać ankiety, to trzeba te polecenia wykonać” – AMSZ, z. 7, t. 84, w. 11, k. 37, cyt. za: M. Ruchniewicz, *Repatriacja ludności...*, s. 88.

zwalnianych na terenie ZSRR obywateli polskich z miejsc odosobnienia, zesłania i amnestionowanych. Decyzja ta podjęta była wcześniej przez stronę sowiecką, a wręczenie w dniu 6 maja 1955 r. notatki N. Chruszczowowi przez B. Bieruta potwierdzało te działania.

Nowe kierunki repatriacji i jej polityczne znaczenie nakreślił w swym wystąpieniu 23 sierpnia 1955 r. B. Bierut w czasie spotkania z przedstawicielami środowisk polonijnych, stwierdzając, że „(...) każdy, kto szczerze tęskni za ojczyzną, chce wrócić, może spokojnie wrócić i pracować (...). Polska jest również ojczyzną wszystkich Polaków na całym świecie”¹⁶. Wystąpienie Bieruta było próbą naprawy błędów popełnionych wobec polskich środowisk polonijnych. Zapoczątkowało to przebudowę polskiej polityki wobec skupisk Polaków poza granicami kraju. Wystąpienie poprzedzone było także dekretem Rady Ministrów o uwłaszczeniu i o uregulowaniu innych spraw związanych z reformą rolną i osadnictwem rolnym wydanym w dniu 18 kwietnia 1955 r.¹⁷, który to zwalniał repatriantów od uiszczenia ceny nabycia nadanych im nieruchomości państwowych. Takie zmiany w polityce zewnętrznej kraju przyczyniły się do poprawy sytuacji w zakresie bezpośredniej pomocy państwa powracającym do ojczyzny.

W wyniku tych działań pod koniec sierpnia 1955 r. strona sowiecka przekazała stronie polskiej pierwsze listy osób przewidzianych do repatriacji. Na mocy dekretu Rady Najwyższej ZSRR z dnia 22 sierpnia 1955 r. przekazaniu władzom polskim podlegać mieli obywatele polscy, obywatele radzieccy i żydowscy oraz bezpaństwowcy i zwalniani z miejsc odosobnienia. Tym razem w przekazaniu nie uwzględniono więźniów uznanych za obywateli radzieckich¹⁸.

Sytuacja ta zobowiązała stronę polską do podjęcia działań w zakresie przyjmowania repatriantów. Na przełomie sierpnia i września 1955 r. zorganizowano specjalny punkt dla repatriantów ze Wschodu w Grabanowie koło Białej Podlaskiej¹⁹.

W związku z informacją strony sowieckiej z sierpnia 1955 r. w sprawie repatriacji wydano, też zarządzenia nr 200 i 201 Prezesa Rady Ministrów w sprawie powołania komisji dla przeprowadzenia prac organizacyjnych związanych z powrotem emigrantów do kraju oraz opieki nad repatriantami. Do-

¹⁶ „Trybuna Ludu”, nr 323, z 14 listopada 1956 r., s. 2, artykuł redakcyjny.

¹⁷ Opracowanie na podstawie Dz.U. 1959 r., Nr 14, poz. 78. Zgodnie z art. 14 o zwolnieniu od obowiązku uiszczenia ceny nabycia orzekał starosta.

¹⁸ Zob. B. Kącka, S. Stępka, op. cit., s. 44. Przekazaniu nie mieli podlegać więźniowie uznani za obywateli radzieckich, a liczba ich była nieznana stronie polskiej.

¹⁹ AMSZ, z. 7, t. 84, w. 11, k. 41. Kierownikiem punktu wyznaczono osobę o odpowiednich kwalifikacjach politycznych, co wydawało się ważne ze względu na kategorię repatriantów, byli to „łagiernicy i zesłańcy w większości AK-owcy”, co potwierdza tajna notatka MSZ w sprawie repatriacji do Polski z dnia 4 sierpnia 1955 r., cyt. za: M. Ruchniewicz, *Repatriacja ludności...*, s. 88.

tyczyły one w większości tylko powracających z Zachodu, co potwierdza utworzenie Punktów Repatriacyjnych w Szczecinie i w Zebrzydowicach²⁰.

W wyniku zaistniałych przemian politycznych i częściowej zmiany kursu negacji wkładu w zwycięstwo nad faszyzmem polskiej konspiracji w kraju i za granicą rząd polski rozpoczął proces pomocy moralnej i materialnej dla osób powracających do kraju. Prezydium rządu wydało w dniu 10 września 1955 r. uchwałę nr 739/55 w sprawie opieki nad repatriantami powracającymi do kraju i powołaniu Pełnomocnika Rządu ds. Repatriacji, a 2 lipca 1956 r. wydano uchwałę nr 424/56, uzupełniającą ww. z 1955 r. Zgodnie z wytycznymi wynikającymi z uchwały wydanej we wrześniu 1955 r. powołano stanowisko Pełnomocnika Rządu do Spraw Repatriacji²¹.

Przybycie pierwszych masowych transportów ze zwolnionymi z zesłania zapowiadano na połowę czwartego kwartału 1955 r. Latem w ZSRR sporządzono listy osób przewidywanych do repatriacji, dlatego umieszczeni na listach z ogromną dozą niecierpliwości i niepewności wyczekiwali na upragniony wyjazd do wymarzonej „Ojczyzny”²².

Polityka przemieszczeń od samego początku natrafiała na przeszkody ze strony władz sowieckich, które dążyły do zminimalizowania zasięgu i rozmiarów przemieszczeń, zwłaszcza wobec osób pracujących w przemyśle, górnictwie i w rolnictwie. Dlatego też poza obojętnością wobec osób zgłaszających się do rejestracji wyjazdowej prowadzona była szeroka agitacja przeciwko repatriacji do Polski²³.

Odbiór zorganizowanych transportów z repatriantami trwał od 30 listopada 1955 r. do 6 stycznia 1956 r. Organizowany był na podstawie uchwały nr 739/55 Prezydium Rządu w sprawie opieki nad repatriantami i powstaniu

---

²⁰ Zarządzenie nr 200 Prezesa Rady Ministrów z dnia 17 sierpnia 1955 r. w sprawie powołania komisji dla przeprowadzenia wstępnych prac organizacyjnych związanych z powrotem emigrantów do kraju i zarządzenie nr 201 Prezesa Rady Ministrów z dnia 17 sierpnia 1955 r. w sprawie opieki nad repatriantami powracającymi do Kraju. Działanie to nasuwa pytanie, czy powroty ze Wschodu miały się odbyć przy dużym nagłośnieniu powrotów z Zachodu? W pewnym stopniu potwierdza to kategoria pierwszych repatriantów skazanych za czyny przeciwko ZSRR, brak terminów, liczby repatriantów i utrudnienia wyjazdów w zakresie poświadczeń obywatelstwa i narodowości. Zarządzenia te poprzedzały uchwały PRM z 1955 r. ze zmianami w kwestii repatriacji.

²¹ Zob. M.P. z 1957 r., Nr 32, poz. 217; por. M.P. z dnia 25 września 1955 r. Przepisy § 1–12 i § 14–17 niepromulgowanej uchwały nr 739 Prezydium Rządu z dnia 10 września 1955 r. w sprawie opieki nad repatriantami powracającymi do kraju i powstaniu Biura Pełnomocnika Rządu ds. Repatriacji; uchwała nr 424 Prezydium Rządu z dnia 2 lipca 1956 r. o uzupełnieniu ww. uchwały. Wprowadzone uchwały utraciły moc prawną po wejściu w życie uchwały nr 145 Rady Ministrów z dnia 12 kwietnia 1957 r. w sprawie pomocy dla repatriantów, celem stworzenia należytych warunków dla osiedlania i zatrudniania w kraju (M.P. z 1957 r., Nr 32, poz. 217).

²² Zob. B. Skarga, *Po wyzwoleniu... (1944–1956)*, Poznań 1990, s. 231–232.

²³ Relacja Z. Lewczykowskiego, cyt. za: M. Ruchniewicz, *Repatriacja ludności...*, s. 94. Wielokrotnie notowano przypadki odmowy zwalniania z miejsc pracy, złośliwie naliczano zarobek w naturze, np. w zbożu, itp. Wynikało to też z niewiedzy pracowników administracji sowieckiej.

Biura Pełnomocnika Rządu ds. Repatriacji. Łącznie w 9 zorganizowanych transportach z ZSRR powróciły do kraju 5702 osoby²⁴.

W dniu 4 lutego 1956 r. Komitet do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego wydał „ściśle tajną” instrukcję nr 1/56, w której informował o trwającej od sierpnia 1955 r. repatriacji Polaków z ZSRR, podkreślając, że „są to głównie byli więźniowie obozów i zakładów karnych”. Przestrzegał, że „wśród powracających są działacze rządu londyńskiego i AK, organizacje antyradzieckich, kułactwo zachodniej Białorusi i Ukrainy, które występowały przeciw ZSRR”. Zobowiązał do zwrócenia szczególnej uwagi na „aktyw delegatury rządu londyńskiego, AK, NSZ, NOW i tych, których wypowiedzi i zachowanie się wskazują na możliwości prowadzenia wrogiej działalności przeciw PRL”²⁵.

Jak wynika z analizy dokumentów, pełna kontrola powracających osób do lutego 1956 r. realizowana była przez Komitet ds. Bezpieczeństwa Publicznego przy stałej współpracy z sowieckim aparatem bezpieczeństwa MWD, który dostarczał informacji o osobach powracających ze Związku Radzieckiego²⁶. Realizacja powrotów prowadzona była więc pod stałą kontrolą organów porządkowych państw, ze szczególnym uwzględnieniem liczbowym i przy pełnym rozpoznaniu osobowym powracających do kraju.

Przybycie ostatniego zorganizowanego transportu z repatriantami w styczniu 1956 r. zakończyło zorganizowane powroty z ZSRR. Strona sowiecka zaproponowała, aby dalszy etap repatriacji odbywał się na zasadach łączenia rodzin w ramach indywidualnych wyjazdów. Indywidualnie powracały wówczas osoby zwalniane z obozów lub z przymusowego zesłania, które uzyskały dokumenty repatriacyjne. W okresie przed podpisaniem umowy wyjazdu z ZSRR odbywały się, więc na zasadzie łączenia rodzin. Władze sowieckie honorowały wówczas zaświadczenia polskich rad narodowych dotyczące narodowości

---

²⁴ Określenie dokładnej liczby repatriowanych jest dzisiaj niemożliwe. Różne źródła podają odmienne liczby. Rozbieżności te wynikają głównie z różnej klasyfikacji więźniów, zwalnianych, ogólnej liczby repatriowanych i klasyfikacji transportów. Brak tych danych komplikuje wyliczenia ogólnej statystyki przemieszczanych. Według danych sowieckich liczba ta wynosi do 31 grudnia 1955 r. 5695 osób (zob. N.F. Bugaj, op. cit., s. 139) oraz według danych Biura Pełnomocnika Rządu ds. Repatriacji – 5692 osoby (AAN, KC PZPR, sygn. akt 237/XIV-91, k. 2). Por. M. Ruchniewicz, *Repatriacja ludności polskiej...*, s. 101–102, według której do kraju przyjechały w tym okresie 5702 osoby.

²⁵ Zob. AIPN w Warszawie, 01296/33, t. 14, pismo nr 14784 Komitetu ds. BP. Ta „ściśle tajna” instrukcja określa zasady pracy operacyjnej wśród powracających osób z terenów ZSRR przez Urząd Bezpieczeństwa w nowych granicach PRL. Komitet do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego i Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (dalej jako MSW) powołano 7 grudnia 1954 r. w miejsce MBP wzorem radzieckich struktur rządowych. Do marca 1956 roku szefem komitetu był W. Dworakowski. Organ ten rozwiązano 13 listopada 1956 r. Dotychczasowy minister MBP został ministrem PGR. Była to reakcja partii na odwilż postalinowską w ZSRR. Zob. S.B. Lenard, I. Wywiał, *Historia Polski w datach*, Warszawa 2000, s. 497.

²⁶ Zob. AIPN w Warszawie, 0296/33, Komitet ds. Bezpieczeństwa Publicznego, t. 14, pismo nr 14784. Instrukcja nr 1/56 w sprawie zadań dotyczących repatriacji od sierpnia 1955 r. Polaków więźniów obozów i zakładów karnych w ZSRR. Zob. A. Paczkowski (oprac.), op. cit., s. 10, 27 i 37.

i obywatelstwa polskiego. Wyjazdy odbywały się na podstawie otrzymywanych paszportów konsularnych i zezwoleń na pobyt za granicą. Osoby powracające nie posiadały kart repatriacyjnych, dlatego początkowo nie przyznawano im pomocy należnej repatriantom²⁷.

Los zwalnianych i innych znajdujących się na terytorium ZSRR zależny był wówczas od stanowiska władz sowieckich. W rzeczywistości spowodowało to zahamowanie wyjazdów ludności polskiej do ojczyzny. Główną przyczyną tych zahamowań było negatywne nastawienie radzieckich władz terenowych do wyjazdu ludności polskiej²⁸.

Od tamtej pory strona polska zintensyfikowała działania mające na celu zawarcie porozumienia w sprawie powrotów obywateli polskich. Wzmoczenie działań w zakresie powrotów do kraju poparte zostało ustawą amnestijną, uchwaloną i ogłoszoną 27 kwietnia 1956 r., w której podano: „Puszcza się w niepamięć i przebacza przestępstwa popełnione przez obywateli polskich lub byłych obywateli polskich, którzy powrócili lub powrócą do kraju w ramach repatriacji do dnia 22 lipca 1957 r.”²⁹.

Działanie to miało nadać rozgłos związany z propagowaniem repatriacji oraz stanowiło element propagandowy i agitacyjny dla emigracji polskiej. W maju MSZ PRL zawnioskowało o przekazanie pod strażą osób odbywających kary pozbawienia wolności w ZSRR. Zaistniała sytuacja spowodowała czerwcowo-lipcowe rozmowy stron w tym zakresie, wynikiem czego była wzrastająca liczba powracających osób z ZSRR³⁰.

²⁷ Zob. AIPN w Warszawie, 01265/821, GM-56/58/S, biuletyn informacyjny o repatriacji za I kw. 1956 r., Biuro Pełnomocnika Rządu ds. Repatriacji, k. 4. W podanym okresie do kraju na podstawie „wid na zielono” powróciło z ZSRR 1875 osób, którym nie wydano kart repatriacyjnych i nie udzielono należnej pomocy. W pierwszym kwartale 1956 r. indywidualnie przybyło z ZSRR 762 repatriantów.

²⁸ Referat o pracy Ambasady Polskiej w Moskwie z lutego 1956 r. cyt. za: M. Ruchniewicz, *Repatriacja ludności...*, s. 168. Wielokrotnie podania o repatriację miesiącami czekały na rozpatrzenie w Oddziałach Wiz i Rejestracji Obcokrajowców. Dopiero w czerwcu liczba repatriantów zaczęła wzrastać i osiągnęła 1700 osób. Istotne zmiany związane ze wzrostem liczby repatriantów zapoczątkowały czerwcowo lipcowe spotkania ministrów MSW i MWD, gdzie strona polska potwierdziła potrzebę i konieczność przeprowadzenia i przyspieszenia kwestii związanych z procesem repatriacji. Por. B. Kačka, S. Stępka, op. cit., s. 75. Pismo S. Kalinowskiego, Pełnomocnika Rządu ds. Repatriacji z ZSRR z 9 listopada 1956 r., w sprawie wzrostu liczby wyjazdów i wydanych zezwoleń na wyjazdy do Polski. W pierwszych dniach listopada wydano 6077 zezwoleń, a od stycznia do listopada wydano ich 11 025. Liczba ta zwiększyła liczbę powrotów do końca 1956 r.

²⁹ Dz.U. z 1956 r., Nr 11, poz. 57, art. 7. Analizując treść ustawy, możemy wnioskować, że skierowana była głównie do Polaków przebywających w państwach zachodnich i południowych Europy oraz innych poza ZSRR. Propagowanie i agitacja za repatriacją z ZSRR nie były tak konieczne, jak w tych państwach, gdzie poziom życia, kultura techniczna i swobody obywatelskie były normalnością. Ocena wpływu ogłoszonej amnestii na ilość powrotów jest dzisiaj trudna do sprawdzenia, a jej wielkość niemożliwa do wyliczeń. Por. „Trybuna Ludu” z 15 i 16 czerwca 1956 r. W zamieszczonych tam artykułach nagłaśniano powroty H. Hankego i S. Cat-Mackiewicza. Obaj repatrianci krytykowali życie na emigracji i agitowali do powrotów do Polski.

³⁰ Zob. B. Kačka, S. Stępka, op. cit., s. 69. Sprawozdanie z rozmów ministrów MSW i MWD w Moskwie w dniu 7 lipca 1956 r. w sprawie potwierdzenia zainteresowania repatriacją przez

W większości przypadków sytuacja ta spowodowana była determinacją, tęsknotą i pokonaniem tzw. trudności obiektywnych władz radzieckich. Liczba przyjazdów od lipca do końca października 1956 r. wyniosła wówczas około 11 660 osób i stanowiła 38% przyjazdów wszystkich osób z terenów ZSRR.

Kolejnym istotnym elementem w przemieszczeniach ludności polskiej z ZSRR były rozmowy polskiej delegacji partyjno-rządowej (Władysław Gomułka, Józef Cyrankiewicz) i strony radzieckiej (Nikołaj Bułganin i Nikita Chruszczow) w dniach 15–18 listopada 1956 r. w Moskwie. Podczas nich uzgodniono i uregulowano podstawowe warunki i zasady dalszej repatriacji Polaków posiadających rodziny w kraju, jak również powrotów do Polski tych osób, które z przyczyn od siebie niezależnych nie mogły skorzystać z prawa repatriacji. Strony wyznaczyły swych pełnomocników do ustalenia stanowisk stron i treści umowy. Strona radziecka zapewniła wówczas o wniesieniu do Prezydium Rady Najwyższej ZSRR wniosku o przedterminowe zwolnienie i repatriację lub o przekazanie władzom polskim osób znajdujących się w miejscach odosobnienia³¹. W czasie listopadowego spotkania w 1956 r. ministra Nikołaja Dudorowa z Pełnomocnikiem Rządu ds. Repatriacji przy Ambasadzie Polskiej w Moskwie S. Kalinowskim doprowadzono też do rozwiązania spornej kwestii w sprawie polskich więźniów³². Pomimo wielu usilnych starań stron, jej rozwiązanie nastąpiło dopiero po podpisaniu marcowej umowy w 1957 r.³³

Po wielu negocjacjach i ustaleniach stron reprezentowane wcześniej sprzeczne stanowiska ostatecznie zostały załagodzone. Przywrócono wszystkie kategorie osób objętych przemieszczeniami, a tym, którzy zachowali obywatelstwo ZSRR, wydawano zezwolenie na pobyt za granicą. Nie bez znaczenia był tu

---

stronę polską. To pozwoliło na zmianę trybu działania strony radzieckiej w kwestii przemieszczeń i zlikwidowania obiektywnych trudności w tym zakresie. Liczba powracających od lipca do listopada diametralnie wzrosła i osiągnęła ok. 12,5 tys. osób, co stanowiło 42% wszystkich przyjazdów w 1956 r.

³¹ Deklaracja delegacji KC PZPR i Rządu PRL oraz deklaracja KC KPZR i Rządu ZSRR w sprawie stosunków polsko-radzieckich, „Trybuna Ludu” nr 304 z 19 września 1956 r. Wspólna deklaracja polsko-radziecka podpisana w Moskwie 18 listopada 1956 r. stanowiła przedpole prawne do zawarcia marcowej umowy. W trakcie tych rozmów obie strony ustaliły, że w najbliższym okresie odbędzie się spotkanie przedstawicieli obu stron celem omówienia terminów i zasad powrotów Polaków do ojczyzny. Przyjęto wówczas nowe zasady pobytu wojsk radzieckich w Polsce, zmieniono niektóre podstawy wymiany gospodarczej, anulowano większość polskich długów. Istota ustroju Polski nie uległa jednak zmianie. „Kierownicza rola partii” została w pełni zachowana. Zob. A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Historia gospodarcza Polski*, Warszawa 1999, s. 466 i 530.

³² B. Kačka, S. Stępka, op. cit., s. 74. W czasie spotkania podano, że w więzieniach i w obozach ZSRR przebywają Polacy jako skazani obywatele radzieccy. Nie podano dokładnej liczby, ale potwierdzono, że są to głównie byli członkowie Armii Krajowej. Problemy powstały tutaj przy określaniu najbliższej rodziny, do której to nie zaliczono rodzeństwa skazanych, co mogło ograniczyć liczbę powracających osób.

³³ Ibidem, s. 59–69. W sprawozdaniu Z. Szneka z rozmów w sprawie repatriacji przeprowadzonych 7 lipca 1956 r. w Moskwie minister N. Dudorow poinformował stronę polską, że władze radzieckie rozważają możliwość przekazania do Polski ok. 800 osób.

też nacisk środowisk polonijnych w różnych krajach Europy Zachodniej i Polaków, który doprowadził do decyzji o przemieszczeniach ludności polskiej z tych terenów ZSRR³⁴. Zachodzącym wtedy zmianom politycznym towarzyszyła nieustannie znaczna aktywizacja społeczeństwa polskiego, w wyniku której powołano 15 grudnia 1956 r. Ogólnopolski Komitet Pomocy Repatriantom, którego celem było wspomaganie organów państwowych w pełnieniu funkcji opiekuńczych nad osobami powracającymi z ZSRR do Polski³⁵.

W wyniku prowadzonych negocjacji, dokonanych uzgodnień i ustaleń stron 25 marca 1957 r. podpisano umowę między Polską i ZSRR w sprawie terminów i trybu repatriacji osób narodowości polskiej. Strony, biorąc pod uwagę, że większość osób narodowości polskiej, które wyraziły chęć ewakuacji, wyjechała z ZSRR do Polski na podstawie poprzednio zawartych umów, przy uwzględnieniu jednak, iż pewna część osób narodowości polskiej nie skorzystała wówczas z prawa powrotu do ojczyzny, oraz kierując się dążeniem dalszego umacniania przyjaźni, postanowiły jednomyślnie we wspólnej deklaracji polsko-radzieckiej, podpisanej w Moskwie dnia 18 listopada 1956 r., zawrzeć umowę. Zgodnie z tą umową prawo powrotu do Polski przysługiwało³⁶:

1) osobom narodowości polskiej, które w dniu 17 września 1939 r. posiadały obywatelstwo polskie;

2) dzieciom osób narodowości polskiej posiadających w dniu 17 września 1939 r. obywatelstwo polskie oraz urodzonych po dniu 17 września 1939 r. w Związku Radzieckim, a które nie miały w Związku Radzieckim bliższych krewnych i opiekunów. W tym przypadku krewni, rodzice i opiekunowie znajdujący się w Polsce występowali z wnioskiem o repatriację lub czyniły to władze polskie.

Art. 6 umowy określał, że kwestie wątpliwe w sprawach prawa osobowego i uzasadnień do przemieszczeń będą rozpatrywane przez Ministerstwo Spraw

³⁴ Zob. J. Siedlecki, *Polacy w ZSRR 1934–1983 w świetle społeczności międzynarodowej*, Londyn 1983, s. 111. Autor przedstawia działania Polskiego Stowarzyszenia Więźniów Politycznych w zakresie pomocy materialnej, akcji protestacyjnych i innych, np. wystąpienie prof. Z. Stahl przed ambasadą w Londynie 26 czerwca 1956 r., który stwierdził, że „(...) w ramach umowy repatriacyjnej na 10 repatriantów z ZSRR tylko 1 (...) był zwolniony z niewoli sowieckiej, domagał się przedłużenia terminu repatriacji, informowania o prawie repatriacji (...) przebywających w najdalszych zakątkach Rosji (...), obowiązku udzielania pomocy materialnej przez Wielkobrytyjski Komitet Pomocy Rodakom w kraju lub bezwzględnie najbardziej potrzebującym”.

³⁵ M. Ruchniewicz, *Spółczesność polskie wobec tzw. drugiej repatriacji ze Związku Radzieckiego. Działalność Polskiego Komitetu Pomocy Repatriantom 1956–1959*, „Wrocławskie Studia z Historii Najnowszej”, t. V, s. 160–178, https://glam.uni.wroc.pl/index.php?s=BIH_75303_16_5_4_52887&p=22 (data dostępu: 21.11.2023).

³⁶ Umowa między rządem PRL a rządem ZSRR z dnia 25 marca 1957 r. w sprawie terminu i trybu dalszej repatriacji z ZSRR osób narodowości polskiej (Dz.U. z 1957 r., Nr 47, poz. 222). Umowę poprzedziła wspólna deklaracja polsko-radziecka z dnia 18 listopada 1956 r., w której podano m.in., że „organy Związku Radzieckiego ułatwią dalszą repatriację Polaków”. Zob. E. Basiński, T. Walichnowski, *Stosunki polsko-radzieckie w latach 1945–1972. Dokumenty i materiały*, Warszawa 1974, s. 348–351.

Wewnętrznych ZSRR wspólnie z powołanym Pełnomocnikiem Rządu PRL do Spraw Repatriacji przy Ambasadzie PRL w Moskwie. Po podpisaniu umowy w dniu 25 marca 1957 r. strony 20 sierpnia wydały wspólne, krótkie oświadczenie rządowe, dotyczące wymiany dokumentów ratyfikacyjnych do umowy w sprawie terminu i trybu dalszej repatriacji z ZSRR osób narodowości polskiej, podpisanej w Moskwie 25 marca 1957 r.³⁷

W zbiorach AAN znajduje się „poufny” protokół do umowy podpisanej 25 marca 1957 r. w sprawie terminu i trybu dalszej repatriacji z ZSRR osób narodowości polskiej. Strony uzgodniły, że postanowienia umowy stosuje się do byłych działaczy polskiego ruchu rewolucyjnego i członków ich rodzin. Wymienione osoby, zamierzające repatriować się, przedkładają zaświadczenie Pełnomocnikowi Rządu PRL do Spraw Repatriacji przy Ambasadzie PRL w Moskwie, stwierdzające ich udział w ruchu rewolucyjnym. Osoby znajdujące się w miejscach odosobnienia i mające prawo do repatriacji zostaną poinformowane przez właściwe władze sowieckie o warunkach i trybie repatriacji. Osoby repatriujące się będą informowane o możliwości i trybie otrzymywania notarialnie uwierzytelnionych wypisów z książek pracy, potwierdzających ich staż pracy, a także o ich prawie do zwrotu obligacji pożyczek państwowych ZSRR nabytych przez nich w drodze subskrypcji i do otrzymania ich wartości nominalnej pod warunkiem, że przedłożą one oficjalne zaświadczenie wystawione przez organizację, potwierdzające fakt nabycia zwracanych obligacji drogą przedpłaty. W jego końcowej części zapisano, że „niniejszy protokół nie będzie publikowany”³⁸.

Rozwiązanie podstawowych kwestii prawnych w zakresie przemieszczeń ludności polskiej zawarto w podpisanych przez strony umowach. Główną jednak rolę polityki państw w sprawach przemieszczeń powierzono resortom porządkowym, tj. MSW i MWD. W celu właściwej realizacji określonych zadań Komitet ds. Bezpieczeństwa Publicznego opracował „ściśle tajną” instrukcję nr 1/57, dotyczącą podstawowych zasad pracy operacyjnej w PRL wśród powracających z ZSRR³⁹. Tym sposobem całość operacji przemieszczeń ludności polskiej odbywała się pod ścisłym i ciągłym nadzorem służb porządkowych oraz Służby Bezpieczeństwa.

³⁷ Dz.U. z 1957 r., Nr 47, poz. 223. Oświadczenie rządowe z dnia 20 sierpnia 1957 r. potwierdza, że 10 lipca 1957 r. w Warszawie wymieniono dokumenty ratyfikacyjne, do umowy z dnia 25 marca 1957 r.

³⁸ AIPN w Warszawie, 1145/81, Korespondencja Wydziału Prezydialnego MSW 1957, pismo nr 1199, poz. 81, k. 51–53 Niepodpisany poufny protokół do umowy z dnia 25 marca 1957 r. zawiera wytyczne i dyspozycje do realizacji punktów umowy. Odtajniono dnia 20 maja 2003 r. na podstawie art. 86 ust. 3 ustawy z dnia 22 stycznia 1999 r. o ochronie informacji niejawnych (Dz.U. z 1999 r. Nr 11, poz. 95 ze zm.).

³⁹ AIPN w Warszawie, 30172, MSW II, pismo nr 14784, k. 16–21, instrukcja nr 1/57 z dnia 19 czerwca 1957 r., opatrzona klauzulą „ściśle tajne”, w której informowano, że „w dniu 25 marca 1957 roku podpisano umowę PRL – ZSRR w sprawie dalszej repatriacji osób, którym przysługuje prawo powrotu i z miejsc odosobnienia. Zadania SB – wychwycenie osób za uprawianie wrogiej działalności, jak WIN, NSZ, AK i innych faszystowskich organizacji (...)”.

Realizację zawartej umowy po stronie radzieckiej regulowały wydany przez ministra MWD rozkaz w sprawie repatriacji i instrukcja określająca tryb rozpatrywania podań o repatriację. Wskazywały one na dokumenty niezbędne do wyjazdu z ZSRR. Były to: oryginalne dokumenty potwierdzające obywatelstwo do 17 września 1939 r. i polską narodowość oraz zaświadczenie o składzie rodziny i stopniu pokrewieństwa. W przypadkach odmowy wyjazdu dokumentów nie zwracano, o decyzji informowano ustnie, co utrudniało starania o ewentualny wyjazd w przyszłości i ograniczało możliwości odwoławcze od wydanej decyzji⁴⁰.

Wiele nieprawidłowości i utrudnień w realizacji zawartej w marcu umowy potwierdza fakt ograniczania powrotów ludności polskiej do kraju. Dodatkowym potwierdzeniem hipotezy o zamierzonej działalności w ograniczaniu liczby powracających jest opóźnianie w przesyłaniu stronie polskiej, przez kierownictwo milicji radzieckiej, szacunkowych informacji dotyczących liczby rejestrowanych osób. Obowiązek informowania strony polskiej o liczbie i personaliach osób, które otrzymały zgody na wyjazd, wynikał z instrukcji MWD z dnia 15 kwietnia 1957 r. o trybie rozpatrywania podań o repatriację do Polski.

Nad przemieszczeniami nieustannie ciążyła polityka. Jeszcze w czasie czerwcowych rozmów w 1957 r. przedstawiciele MSW Polski i MWD ZSRR, przed lipcową ratyfikacją, podjęto kwestię pokrewieństwa osób uprawnionych do przemieszczeń, posiadających krewnych w Polsce, oraz tych, którymi władze polskie były szczególnie zainteresowane. W wyniku tych ustaleń zniesiono kryterium więzów rodzinnych, przyjmując za podstawę prawa do przemieszczeń narodowość polską i żydowską oraz obywatelstwo polskie z 17 września 1939 r.

Do głównych dokumentów regulujących wówczas tę kwestię zaliczamy: polsko-radziecką umowę z dnia 25 marca 1957 r. w sprawie terminu i trybu dalszej repatriacji z ZSRR osób narodowości polskiej, która weszła w życie 10 lipca 1957 r., oraz uchwałę nr 145 Rady Ministrów z dnia 12 kwietnia 1957 r. w sprawie pomocy dla repatriantów. Wydana uchwała nr 145 wprowadziła instytucję Terenowego Pełnomocnika ds. Repatriacji, powoływanego przez prezydium wojewódzkich, niektórych powiatowych i miejskich rad narodowych. Zadania pełnomocników ds. repatriacji określono ramowo w piśmie okólnym Pełnomocnika Rządu ds. Repatriacji wydanym w kwietniu 1957 r. Pełnoc-

---

⁴⁰ Zob. CAW, kolekcja akt rosyjskich, t. 174, pkt. 3, k. 7, rozkaz nr 0272 MWD ZSRR z dnia 15 kwietnia 1957 r. w sprawie załatwiania próśb o repatriację do Polski zgodnie z umową z dnia 25 marca 1957 r. oraz t. 174, k. 12, instrukcja o trybie rozpatrywania podań o repatriację do Polski do umowy z dnia 25 marca 1957 r., wydana 15 kwietnia 1957 r. przez MWD i KGB ZSRR, cyt. za: M. Ruchniewicz, *Repatriacja ludności...*, s. 178–179. W sprawozdaniach Biura Pełnomocnika Rządu ds. Repatriacji stwierdzono wiele nieprawidłowości, z lekceważeniem umowy włącznie. Dobitym przykładem stosowania utrudnień jest przykład z Tarnopola: „W gazetach pisze się jedno, a w życiu całkiem, co innego” czy też „Zachciało wam się do Polski, to my was puścimy?”, „To od nas zależy, kogo wypuścić, a kogo nie puszczać”. Koniecznością była więc pomoc polskiej strony rządowej w kwestii zmian dotyczących rozpatrywania wniosków o wyjazd do Polski.

ników powołano np. w woj. wrocławskim w 19 powiatach i w 4 miastach, w woj. szczecińskim – we wszystkich powiatach i w 1 mieście, w woj. poznańskim – w 1 powiecie i w 1 mieście⁴¹. Do głównych zadań powołanych pełnomocników należało wyszukiwanie i określanie możliwości osadniczych, czuwanie nad repatriantami w trakcie i po ich osiedleniu, kontrola realizacji planów w tym zakresie, ścisła współpraca z PR, zarządami spraw wewnętrznych, rolnictwa, wydziałami gospodarki komunalnej w kwestii bieżących informacji o repatriacji, posiadanych mieszkaniach i miejscach pracy dla repatriantów⁴².

Działalność powołanych pełnomocników ułatwiała repatriantom rozwiązywanie wielu istotnych dla nich problemów. Tym sposobem zapobiegano bezduszności i obojętności urzędniczej, okazując jednocześnie pomocną dłoń repatriantom.

Dodatkowo w celach porządkowo-prawnych wydano przepisy uzupełniające i wykonawcze do przedsięwzięć dotyczących poszczególnych dziedzin repatriacji, tj.⁴³:

1) w zakresie obywatelstwa i dokumentów repatriantów:

- zarządzenie MSW z dnia 12 kwietnia 1957 r. w sprawie karty repatriacyjnej,
- pismo okólne MSW z sierpnia 1957 r. w sprawie stwierdzenia obywatelstwa polskiego repatriantów, regulujące sytuację prawną osób, które powróciły z ZSRR na podstawie innych dokumentów niż określone w umowie,
- zarządzenie Pełnomocnika Rządu ds. Repatriacji z października 1957 r. w sprawie wprowadzenia nowego wzoru kart repatriacyjnych, precyzyjnie określające dane osobowe i proces osiedlania się oraz stabilizacji w kraju;

2) w zakresie bezpośredniej pomocy dla repatriantów:

- uchwała 145 Rady Ministrów z dnia 12 kwietnia 1957 r. w sprawie pomocy dla repatriantów,
- instrukcja Pełnomocnika Rządu ds. Repatriacji z dnia 16 kwietnia 1957 r. w sprawie zasiłków i zapomóg dla repatriantów,
- zarządzenie Pełnomocnika Rządu ds. Repatriacji z czerwca 1957 r. w sprawie wydawania repatriantom zleceń na kredytowane przewozy osób i bagażu;

---

⁴¹ Szerzej: *Druga repatriacja ludności polskiej z ZSRS na Warmii i Mazurach. Wybór dokumentów z zasobu Archiwum Państwowego w Olsztynie z lat 1955–1962*, wybór i wstęp M. Korejwo, Olsztyn 2016, s. 7–25.

⁴² AIPN w Warszawie, 01265/822, GM-57/S, k. 2. Zadania pełnomocników określono ramowo w piśmie okólnym Pełnomocnika Rządu ds. Repatriacji do PWRN z dnia 24 kwietnia 1957 r., AMSZ, z. 7, t. 85, w. 11, k. 173–174; pismo Pełnomocnika Rządu ds. Repatriacji do PWRN z dnia 4 maja 1957 r., Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, sygn. 6, k. 2–3, cyt. za: M. Ruchniewicz, *Repatriacja ludności...*, s. 302–303.

⁴³ Opracowanie na podstawie Dz.U. z 1957 r., Nr 47, poz. 222 i 223; Dz.U. z 1957 r., Nr 26, poz. 117; rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 maja 1957 r. w sprawie szczegółowych warunków uzyskiwania świadczeń rentowych przez repatriantów (M.P. z 1957 r., Nr 28, poz. 188; M.P. z 1957 r., Nr 32, poz. 217; M.P. z 1958 r., Nr 7, poz. 40); AIPN w Warszawie, 01265/822, GM-57/S, s. 1–3.

3) w zakresie zatrudnienia i osiedlania repatriantów:

- uchwała nr 107 Rady Ministrów z dnia 25 marca 1957 r. w sprawie osadnictwa rolnego,
- zarządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z maja 1957 r. w sprawie zapewnienia zatrudnienia repatriantów powracających do kraju,
- instrukcja nr 2 Ministra Rolnictwa z dnia 15 kwietnia 1957 r. w sprawie osadnictwa rolnego repatriantów,
- zarządzenie Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego z maja 1957 r. w sprawie osadnictwa i pomocy dla repatriantów w resorcie rolnictwa i przemysłu drzewnego,
- zarządzenie Prezesa Narodowego Banku Polskiego z maja 1957 r. o kredytach dla repatriantów uruchamiających warsztaty rzemieślnicze lub drobne zakłady przemysłowe oraz z czerwca 1957 r. w sprawie kredytów z funduszu interwencyjnego dla spółdzielni pracy zatrudniających repatriantów,
- instrukcja Pełnomocnika Rządu ds. Repatriacji z listopada 1957 r. w sprawie rozmieszczania repatriantów;

4) w zakresie świadczeń socjalnych:

- uchwała nr 145a Rady Ministrów z dnia 12 kwietnia 1957 r. w sprawie pomocy lekarskiej dla repatriantów (w lutym 1957 r. wprowadzono obowiązkowe badania lekarskie i tzw. karty zdrowia wszystkim repatriantom po przekroczeniu granicy PRL),
- 10 maja 1957 r. opublikowano rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie szczegółowych warunków uzyskiwania świadczeń rentowych przez repatriantów,
- w grudniu 1957 r. opublikowano uchwałę Rady Ministrów o zastąpieniu, udzielanych repatriantom bezzwrotnych zapomóg na urządzenie się, bezzwrotnymi pożyczkami na tenże cel,
- zarządzenie Ministra Finansów i Pełnomocnika Rządu ds. Repatriacji z dnia 16 stycznia 1958 r. w sprawie zasad i trybu udzielania pożyczek repatriantom.

Sporządzone akty prawne, organizacyjne i wykonawcze określały i porządkowały elementarne sfery oddziaływania państwa w wymienionych zakresach i płaszczyznach repatriacji. Większość aktów regulujących proces repatriacji miała charakter wewnętrzny, a wykonane były w formie zarządzeń i instrukcji⁴⁴. Fundamentalne kwestie legislacyjne w ramach realizowanych przemieszczeń ludności polskiej uznano wówczas za rozwiązane.

Jak zauważa Andrzej Skrzypek, „z problematyką drugiej repatriacji wiąże się też pośrednio dwie umowy polsko-radzieckie”⁴⁵ – pierwsza, podpisana

⁴⁴ Zob. F. Siemieński, op. cit., s. 1–19. Wydawane przez ministrów akty administracyjne muszą powoływać się na przepisy konkretnych ustaw. Tak wydawane zarządzenia i uchwały mogą być aktami indywidualnymi, jak i normatywnymi, stanowiącymi źródła prawa.

⁴⁵ A. Skrzypek, *O drugiej repatriacji Polaków z ZSRR (1954–1959)*, „Kwartalnik Historyczny” 1991, nr 4, s. 72–74.

28 grudnia 1957 r. o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych, oraz druga – umowa z dnia 21 stycznia 1958 r. w sprawie uregulowania osób o podwójnym obywatelstwie⁴⁶. Dokumenty te porządkowały (także prawnie) stosunki polsko-radzieckie w zakresie drugiej repatriacji.

Mimo wielu uzgodnień, regulacji prawnych i organizacyjnych w wielu przypadkach obserwowaliśmy nacisk propagandy władz sowieckich przeciwko przemieszczeniom ludności polskiej⁴⁷. Dążono do minimalizacji jej rozmiarów i zasięgu. Wielokrotnie akcentowano aspekty moralne związane z wyjazdem Polaków, rozpowszechniano wiadomości o napiętej sytuacji politycznej, społecznej, gospodarczej i narodowościowej w Polsce. Z różnych kierunków byłego ZSRR napływały do Ambasady Polskiej w Moskwie i Konsulatu w Kijowie skargi na: stwarzanie trudności przy określaniu narodowości czy zbywaniu nieruchomości i inwentarza, przedłużaniu terminów wydawania i nie wydawania dokumentów potwierdzających staż pracy, sztucznie utrudniano porozumiewanie w problemach związanych z wyjazdem⁴⁸.

Skala zjawiska utrudnień i oporów władz terenowych w miarę upływu czasu i uzgodnień repatriacyjnych stopniowo łagodniała. Zbieranie sygnałów o sytuacjach trudnych pozwoliło na ugodowe rozwiązanie wielu kwestii spornych. Potwierdziło też potrzebę rozwinięcia propagandy w sprawie repatriacji z uwzględnieniem informacji dotyczących warunków życia społeczeństwa w Polsce.

Proces przemieszczeń ludności polskiej z ZSRR 1955–1959, zarówno z terenów południowej Litwy, Białorusi i Ukrainy, a także pozostałych terenów ZSRR, objął rodziny rozdzielone, osoby, które z przyczyn od siebie niezależnych nie powróciły do Polski w latach 1944–1947, a także osoby, którymi władze

---

⁴⁶ Por. Dz.U. z 1958 r., Nr 32, poz. 143 – konwencja między Rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i Rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w sprawie uregulowania obywatelstwa osób o podwójnym obywatelstwie; poz. 147 – umowa między Polską Rzeczypospolitą Ludową a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych.

⁴⁷ Zob. M. Jackiewicz, *Krętymi ścieżkami... Wspomnienia*, Olsztyn 2012, s. 399–410.

⁴⁸ Zob. AIPN w Warszawie, 01265, GM-56/58/S. k. 4, sprawozdania Biura Pełnomocnika Rządu ds. Repatriacji. Por. B. Kaćka, S. Stępka, op. cit., s. 85–86. Pierwsze miesiące 1957 r. były okresem szczególnych utrudnień. Liczba listów do Biura Pełnomocnika Rządu ds. Repatriacji w Moskwie dziennie sięgała średnio ok. 300 szt. Wszystkie dotyczyły problemów i utrudnień repatriacyjnych w różnych częściach ZSRR. Pełnomocnik M. Popiel i Ambasador T. Gede podczas spotkania z Ambasadorem N.P. Dudorowem w lutym 1957 r. przedstawili problemy oraz stwierdzili potrzebę „klimatu politycznego” repatriacji, argumentując: „Akcja repatriacji dotyka często spraw trudnych, nabołałych, przez właściwe ustosunkowanie się i załatwienie tych spraw można w pewnej mierze złagodzić nastroje antyradzieckie u zwalnianych z więzień, a wzmocnić uczucia przyjaźni u podstawowej masy repatriantów”. Por. J. Siedlecki, op. cit., s. 111. Wielokrotnie podnoszono, że opuszczenie terytorium sowieckiego jest sprzeczne z postawą komunisty, z postawą członka partii czy nawet czynem wysoce szkodliwym dla ZSRR, z uwagi na osłabianie potencjału produkcyjnego państwa”.

polskie były szczególnie zainteresowane, oraz tych, którzy 17 września 1939 r. posiadali obywatelstwo polskie, urodzili się po 17 września 1939 r. w Związku Radzieckim i których rodziny przebywały w Polsce⁴⁹.

Napływ repatriantów do Polski od końca 1955 r. z wielu krajów świata, w tym z byłych terenów ZSRR, wzrastał. Były to głównie osoby narodowości polskiej, które znalazły się poza granicami kraju w związku z działaniami II wojny światowej, oraz osoby, które wyemigrowały z kraju wcześniej.

Tabela 1

Statystyczny udział przemieszczeń ludności polskiej z terenów byłego ZSRR
w ogólnej liczbie powrotów do PRL w latach 1955–1959

Rejon przybycia	1955		1956		1957		1958		1959		Razem
	osób	%	osób	%	osób	%	osób	%	osób	%	
ZSRR	6429	75,5	30 786	92,6	93 872	98,6	86 580	98,9	30 717	98,2	248 384
Pozostałe kraje	2094	24,5	2454	7,4	1403	1,4	1018	1,1	560	1,8	7529
Łącznie	8523	100	33 240	100	95 275	100	87 598	100	31 277	100	255 913

Źródło: opracowanie własne na podstawie sprawozdania Pełnomocnika Rządu ds. Repatriacji 1955–1959, AIPN w Warszawie, 01265/818, GM-55/59/S, k. 1–6. Dane za rok 1959 obejmują okres do dnia 30 września.

Dostępne dane statystyczne, zawarte w tabeli 1, potwierdzają, że masowe powroty z byłych terenów ZSRR ludności polskiej do ojczyzny stanowią 96,07% wszystkich powracających, a pozostałe 3,03% stanowią osoby z pozostałych krajów świata. Przemieszczenia ludności polskiej z byłych terenów ZSRR do Polski w latach 1955–1959 objęły łącznie ok. 250 tys. osób posiadających obywatelstwo polskie⁵⁰. Z analizy danych zawartych w tabeli 1 wynika, że liczba repatriantów z innych państw była tylko małym dodatkiem do całej liczby osób powracających w tym okresie czasu do ojczyzny i stanowiła zaledwie 3% wszystkich osób posiadających obywatelstwo polskie.

Organizacja przemieszczeń ludności polskiej z terenów byłego ZSRR w latach 1955–1959 w ramach drugiej repatriacji pozwoliła na powrót do ojczyzny znacznej liczbie osób. Wielotysięczny napływ osób powracających do życia we własnym kraju wymagał przygotowania, opracowania i wdrożenia wielu uwarunkowań prawnych, organizacyjnych, logistycznych i technicznych.

⁴⁹ Szerz. zob. J. Czerniakiewicz, *Przemieszczenia ludności polskiej z ZSRR 1944–1959*, Warszawa 2004, s. 67–69. Por. M. Ruchniewicz, *Repatriacja ludności...*, s. 168–202.

⁵⁰ Zob. AIPN w Warszawie, 01265/818, GM-55/59/S, k. 1–6 i nn., sprawozdania Pełnomocnika Rządu ds. Repatriacji 1955–1959. Por. M. Latuch, *Repatriacja ludności polskiej w latach 1955–1960 na tle zewnętrznych ruchów wędrowniczych*, Warszawa 1994, s. 54. Do Polski powracały też osoby z innych krajów socjalistycznych. Ich liczba wynosiła 1038 osób. Z Europy przyjechało 5931 osób, Ameryki – 1321 osób, Azji – 159 osób, Afryki – 17 osób i z Australii – 101 osób. W 1955 r. powróciły 2094 osoby, w 1956 r. – 2454 osoby, w 1957 r. – 1403 osoby, w 1958 r. – 1018 osób, a w 1959 r. – już tylko 560 osób. Zob. AAN, MSZ, akta kat. A, sygn. 3, k. 1–2, cyt. za M. Ruchniewicz, *Repatriacja ludności...*, s. 170. Por. A. Skrzypek, op. cit., s. 71.

Rok 1957 był przełomowy dla szeregu przedsięwzięć prawnych, a także organizacyjnych, które pozwoliły na sprowadzenie problematyki przemieszczeń w ramy odpowiadające ówczesnym potrzebom i profilowi powrotów. Opracowano wówczas i wdrożono w życie główne oraz niezbędne przepisy prawne, wykonawcze i uzupełniające w zakresie obywatelstwa, osiedlania, zatrudniania, bezpośredniej pomocy oraz świadczeń socjalnych dla powracających. Uwzględniono błędy popełnione przy ustalaniu trybu i warunków wcześniejszych przemieszczeń ludności polskiej. Nawet niewielka wówczas pomoc państwa wywoływała pośród powracających ogrom radości, szczególnie w tych trudnych czasach, gdy brakowało wszystkiego, a każdy przejaw pomocy uzasadniał po części decyzję powrotu i zwiększał wiarę w lepszą przyszłość we własnej ojczyźnie i pośród „swoich”.

Dlatego dzisiaj warto podkreślić, że repatriacja powinna być realizowana w ramach prawnej opieki państwa nad powracającymi, a decyzja o powrocie ma być indywidualna, przemyślana i niezależna od polityki państwa. Świadomość powracających i chęć powrotu do ojczyzny były główną siłą napędową repatriacji z ZSRR w latach 1955–1959. Istotną sprawą powrotów okazały się właściwe motywacje i osobiste odczucia.

Wykaz literatury

- Bugaj N.F., *Specjalnateczka Stalina: deportacje i reemigracje Polaków*, „Zeszyty Historyczne” 1994, nr 107.
- Ciesielski S. (oprac.), *Przesiedlenie Ludności Polskiej z Kresów Wschodnich do Polski 1944–1947*, Neriton/IH PAN, Warszawa 1999.
- Czerniakiewicz J., *Przemieszczenia ludności polskiej z ZSRR 1944–1959*, Wyd. WSP TWP, Warszawa 2004.
- Druga repatriacja ludności polskiej z ZSRR na Warmii i Mazurach. Wybór dokumentów z zasobu Archiwum Państwowego w Olsztynie z lat 1955–1962*, wybór i wstęp M. Korejwo, AP w Olsztynie, Olsztyn 2016.
- Jackiewicz M., *Krętymi ścieżkami... Wspomnienia*, Littera, Olsztyn 2012.
- Jeziński A., Leszczyńska C., *Historia gospodarcza Polski*, Key Text, Warszawa 1999.
- Kącka B., Stępka S., *Repatriacja ludności polskiej z ZSRR 1955–1959. Wybór dokumentów*, Wyd. SGGW, Warszawa 1994.
- Kersten K., *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej. Studium historyczne*, Ossolineum, Wrocław 1974.
- Latuch M., *Repatriacja ludności polskiej w latach 1955–1960 na tle zewnętrznych ruchów wędrowniczych*, Pol. Tow. Demograficzne, Warszawa 1994.
- Lenard S.B., Wywiół I., *Historia Polski w danych*, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 2000.
- Paczkowski A. (oprac.), *Powrót żołnierzy AK z sowieckich łagrów*, ISP PAN, Warszawa 1995.
- Ruchniewicz M., *Repatriacja ludności polskiej z ZSRR w latach 1955–1959*, Oficyna Wydawnicza Volumen, Warszawa 2000.

- Ruchniewicz M., *Spółeczeństwo polskie wobec tzw. drugiej repatriacji ze Związku Radzieckiego. Działalność Polskiego Komitetu Pomocy Repatriantom 1956–1959*, „Wrocławskie Studia z Historii Najnowszej” 1998, t. V.
- Ruchniewicz M., *Tzw. repatriacja ludności polskiej z ZSRR w latach 1955–1959*, „Dzieje Najnowsze” 1999, R. 31, z. 2.
- Siedlecki J., *Polacy w ZSRR 1934–1983 w świetle społeczności międzynarodowej*, Biblioteka Polska, Londyn 1983.
- Siemieński F., *Źródła prawa w świetle Konstytucji PRL*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1978, t. 40, nr 3.
- Skarga B., *Po wyzwoleniu... (1944 – 1956)*, Wyd. Pol. Prowincji Dominikanów „W Drodze”, Poznań 1990.
- Skrzypek A., *O drugiej repatriacji Polaków z ZSRR (1954–1959)*, „Kwartalnik Historyczny” 1991, nr 4.
- Ziemszkow W.N., *GUŁAG (istoriko-socjologiczeskij aspekt)*, „Socjologiczeskije issledowania” 1991, nr 6.

Summary

Legal and political aspects of the relocation of the Polish people from the USSR to Poland in the years 1955–1959

Keywords: law, repatriation, displacements, polish population, deportation, soviet union, politics of displacement.

The transfer of many thousands of Polish people from the territory of the Soviet Union in the years 1955–1959 was called the “second repatriation”. The agreement concluded in March 1957 between the governments of the Polish People’s Republic and the USSR was the completion of the resettlement action carried out in the years 1944–1948. The scale of transport from the USSR and the settlement on Polish lands in the years 1955–1959 of approximately 250.000 people as part of the repatriation, resettlement and settlement campaign forced the state administration to create specialized bodies and launch many directional algorithms to implement this complex process. With the appearance of the first wave of “newcomers” on the eastern border, the struggles of the state administration were preceded by appropriate juristic actions. The functioning of central and local authorities, based on issued legal and executive provisions regarding the areas of repatriation and settlement, presented in the study, was to ensure its effectiveness, and the positive opinions of “repatriates” were to be proof of the correctness of the actions of political factors. The aim of the article is to demonstrate the importance of the issued legal and executive regulations in the complex process of repatriation of the Polish population to their homeland. The literature listed in the study includes cited items and

publications important for the study, including archival documents and memoir materials. The issues presented in the study cover the legal status as of November 30, 1962. The author shares the view of most experts on the issue that “repatriation” should provide legal conditions that will ensure proper state care for the returnees, without political conditions.